

פרשת לך לך

בראשית פרק יב

(א) ויאמר ה' אל-אברהם לד-לך מארצך וממולדתך ומבית אביה אל-הארץ אשר אראך:
(ב) ואעשה לך גוים גדולים ואגדלה שמה ונתה ברכה:

פלי יקר

ויאמר ה' אל אברהם לך לך וגו'. מה היה המקרא חסר אם היה אומר לך לך אל הארץ אשר אראך, ולמה הזכיר פרטים אלו מארצך וממולדתך ומבית אביך. גם מלת לך צריך ביאור כי אין משמעותו לך להנאתך. גם מה שפירש הרמב"ן שהוא מלשון אלך לי אל הר המור (שיר השירים ד ו). לא נראה כי גם לי גם לך יהיה לו ביאור אחר היותר קרוב לפשוטו. ונראה לפירוש שהעתיקו הקדוש ברוך הוא מענין לענין כדרך שמחנכין התינוק, כי אולי יהיה קשה עליו לקבל הכל בבית אחת, על כן עשה לו שלושה חלוקות והעתיקו אל ענין רביעי, כי מתחילה ביקש ממנו לעזוב ארצו וזה שאלה קטנה, יען כי אין לאדם תועלת מארצו יותר מארצות אחרות כי אם השם והכבוד המדומה שעושין לו במקום שמכירין אותו וזולת זה אין לו שם עזר וסעד מכל אנשי ארצו הרחוקים ובנקל יתפתה לעזובם. ואחר כך כאשר הסיח מלבו כל ארצו אמר פן יהיה נפשו קשורה באנשי תולדתו שיש לו קצת עזר וסעד מהם כדרך המשפחות שהאחד נכנס בעובי הקורה בעד שאר בשרו ולא יתנו לזרים מקום למשול בהם, וזה תועלת קצת יותר מהראשון. ואחר שנתפתה גם לזה חשש פן תדבק נפשו בבית אביו שיש לו שם תועלת נוסף על כל אלו והוא תועלת ממון, כי בית והון נחלת אבות. נוסף על שלושה מיני קירבה אלו יש קירבה רביעית, כי אדם קרוב אצל עצמו יותר מכל שלושה מיני קרובים אלו, על כן נאמר לך לך לעצמותך כדרך שנאמר לאדם שילך לעבוד את האדמה אשר לוקח משם, ולמעלה בפרשת בראשית (ג כג) פירשתי שקאי על הר המוריה כי אדם ממקום כפרתו נברא, ומקורו מן הר המוריה כי משם לוקח עפרו ודרך הסולם שבבית המקדש שלמטה מכוון כנגד בית המקדש שלמעלה עולים ויורדים בו הנשמות הטהורות אם כן שם עצמות הגוף, ושם חביון עוזה של הנשמה, ואם כן אדם קרוב אצל עצמו ביותר מן כל מיני קרובים שהזכיר על כן נאמר לך לך. וכן נאמר לשון זה בעקידה (שם כב ב) ולך לך אל ארץ המוריה וגו'.

ובשניהם לא גילה לו המקום מיד, כי כאן נאמר אשר אראך ובעקידה נאמר אשר אומר אליך. לפי שלא רצה הקדוש ברוך הוא לגלות לאברהם מקום מוצא הגוף והנפש עד אשר יערה עליו ממרום רוח קודשו תחילה, כי מהידוע שאין הנבואה שורה בחוצה לארץ (תנחומא בא ה) ואם כן כל זמן היותו בחוצה לארץ עד שלא היה בו רוח נבואה לא ידע ולא יבין מהות הנשמה אשר מקורה מן הר המוריה, ואפילו מהות יצירת החומר משם לא יבין עד בואו אל תוך הארץ הקדושה מקום מוכן אל הנבואה אז הראה לו ה' יתברך מעלות המקום הקדוש והוא ואיך הוא מקום לעצמו של אדם כי שם ביתו ומקום חוצבה של הנשמה, ומחצב החומר, אשר בעבורו ראוי לו לעזוב כל אלו ולילך לדבק במקום קדוש שהוא כי שם יגיע אל דביקות השכינה. וזה שפירש רש"י הלך ונסוע הנגבה לילך לדרומה של ירושלים והר המוריה: ומטעם זה לא נאמר בתחילת מראה זו וירא אליו ה', כי אם עד אחר שנכנס בארץ כי אז היה מוכן לראות במראות השכינה, אבל קודם זה שהיה עדיין בחוצה לארץ לא היה שומע כי אם קול דברים כי לא נראה אליו ה' עדיין עד בואו לארץ וכמו שנתבאר בסמוך. ועל כן קרא למקום ההוא סולמא של צור כדאיתא בילקוט פרשה זו (רמז סב) כיון שהגיע אברהם לסולמא של צור אמר יהא חלקי בארץ הזאת. מי הגיד לבעל המדרש שהגיע אברהם לסולמא של צור. ודאי כוונתו על הר המוריה כי שם מקום הסולם אשר ראה יעקב עומד בבית אל ודרך אותו סולם עולים ויורדים הנשמות ושם צור חוצבו של הגוף כמו שנאמר (ישעיה נא א) הביטו אל צור חוצבתם כי מאותו צור שנקרא אבן שתיה הושחת העולם הכללי, גם האדם שנקרא עולם קטן נוצר ממקום אותו צור, אשר בו מקום הסולם גם לנשמה כאמור. ומטעם זה נאמר לך לך כאן, ובעקידה, וכן בפסוק אלך לי אל הר המור (שיר השירים ד ו), וכן הגשם חלף הלך לו (שם ב יא), הלך למקום מקורו, כי אז עולה מן הארץ. וכן קומו ועברו לכם את נחל זרד (דברים ב יג) היינו גם כן לארץ ישראל. וכן אלכה לי אל הגדולים (ירמיה ה ה). כי שם דירת השלמים. וכן כל לי ולו ולך ולהם שבמקרא פירושה על דרך זה, והבין אברהם ממלת לך לך לילך לארץ כנען אף על פי שלא נאמר לאיזה ארץ ילך:

אור החיים

ויאמר ה' אל אברם וגו'. טעם שדבר אליו ה' קודם הראות לו, מה שלא עשה כן בכל הנבראים, ב' טעמים בדבר, או להיות שהוא עליו השלום נשתדל בהכרת בוראו מה שלא עשה אדם זולתו ובן המש שנים הכיר את בוראו מעצמו בהתחכמותו (נדרים לב א), לזה לא הוצרך להגלות אליו אלא אמר אליו דברותיו וכבר הוכר אצלו המדבר. או אפשר, כי להיותו אדם ראשון בקדושה, אשר בעשרה דורות שקדמוהו לא היה אדם שהכיר אלהותו ודבר אתו אלהים, לזה נהג ה' עמו בסדר זה שלא הראה שכינתו אליו עד שבחן אותו אם מקיים גזרותיו, ולאחר שקיים דבריו והלך לו מארצו וכו' אז נגלה אליו דכתיב (פסוק ז) וירא ה' אל אברם, מה שאין כן שאר הנבראים שכבר קדמה ונשתקעה האמונה בלכם מאברהם והושרשו בקדושה היה נגלה להם תחלה. וצא ולמד מאבות ומשה בסנה. ודרך זה מסכים לדברי רז"ל (ב"ר פל"ט) שהעמידו פסוק (תהלים מה) שמעי בת וראי וגו' באברהם אבינו, בתחלה שמעי והוא אומר ויאמר ה' אל וגו', ואחר כך נגלה אליו וירא וגו', והוא אומר וראי. ולא היו שניהם שמיעה וראיה כאחת אלא בהפסק ביניהם. ולזה לא אמר הכתוב שמעי וראי בת או בת שמעי וראי והפסיק בין שמעי לוראי:

הרש"ר הירש

לך לך. אילו נאמר כאן רק: סע מארם לכנען, לא היה הכתוב אומר "לך לך", אלא: "לך", או אולי: "צא". אך אילו היתה זאת כוונת הכתוב, לא היה צריך להזכיר ממולדתך ומבית אביך; שכן, היציאה מעיר המולדת ומבית האב היא בכלל היציאה מן הארץ. יתר על כן: סדר הכתוב היה בניגוד למציאות. הפרידה נעשית בסדר הפוך: מהבית, מהעיר, מהארץ. ובלאו הכי: "מבית אביך" מנוגן בטעם אתנחתא; ומכאן, שמצות "לך לך" עומדת לעצמה והיא מסתיימת במלים "ומבית אביך".

"לך לך": לך לעצמך בבדידות! כך אצל יתרו: "וילך לו" (שמות שם); הוא ויתר על היתרונות, שהיו צפויים לו על ידי הקשר עם ישראל. וכן אומר יהושע לבני גד ולבני ראובן: "ועתה פנו ולכו לכם לאהליכם" (יהושע כב, ד): יצאתם ידי חובתכם לכלל, ועתה יכולים אתם ללכת "לעצמכם". הוה אומר כאן: לך לעצמך, בדרכך שלך; לך בדרכך, שתבודד אותך מארצך וממולדתך ומבית אביך, מכל הקשרים שהיו לך עד כה. ההגירה הראשונה מאור כשדים אולי היתה לצורך הצלה, ואילו במצוה זו ההליכה היא מטרה לעצמה.

הזכרנו כל זאת כדי להדגיש, מה רב ערכה של המולדת במחשבת השפה העברית. אכן, לא מתוך זלזול בערכה של מולדת נדרשה הפרישה מעם וארץ בשעת הנחת היסוד לאומה היהודית. היפוכו של דבר: הערכת היסודות האלה מעידה על גודל הנסיון. עצם הבדידות שהוטלה על אברהם העמידה אותו בניגוד גמור לתקופתו. לא הערכת ערך הפרט, אלא ריכוז השלטון - זו היתה רוחו של הדור, שהחל לבנות בניין פאר בסיסמת "נעשה לנו שם". כך ניטל מן האדם ערכו האישי; וסופו שהפך למכשיר גרידא, ללבינה בבניין הפאר של נציגות מדומה של הציבור. רוח זו מטפחת את אמונת השוא בסמכותו הבלעדית של הרוב; בסופו של דבר, כל ערך מקודש בעיני הרוב נערץ ונקדש גם בעיני כל יחיד. והנה אמת, שומה על הציבור לייצג ערכים נעלים; ומתוך הנחה זו גם היהדות מייחסת חשיבות לכלל ואוסרת לפרוש מן הציבור.

אולם, בראשית היהדות נאמר: "לך לך", לך לעצמך, והרי זה ערך נעלה עוד יותר. אין איש רשאי לומר: אני צדיק וישר בהתאם לאופנה. כל אדם אחראי על עצמו כלפי ה'. אם יש צורך בדבר, ושיטת הרוב איננה אמת, - עבוד את ה' לבדך! הנה זו ההכרה שנדרשה מאברהם כנקודת מוצא לייעודו וייעוד עמו. אמת, האדם קשור בקשר אמיץ לארצו ולמשפחתו; וגם לשון הקודש רומזת על כך - בעצם המלים "בית" ו"ארץ"; אולם, קשרינו אל ה' יהיו חזקים ואמיצים מקשרינו למולדת ולמשפחה.

איך יכולנו להתקיים ואיך נוכל להתקיים, - אלמלא ירשנו מאברהם אבינו את אומץ הלב להיות במיעוט! "יהדות על פי רוח הזמן!" המחאה החריפה ביותר על כך היא המצוה הראשונה שנאמרה לאברהם: "לך לך"! כלום היתה הופעתו הראשונה של אברהם מתאימה לרוח הדור? בתוך תוכה של כשדים, בבל, אשור, צידון, מצרים! האלהת התאוה והכח - זו היתה ההטפה על פי רוח התקופה; האלהת התאוה באסיה, האלהת כח אדם ועוצם ידו ושליטת חירותו במצרים! רעיון האל נשתכת מכל לב, ורק שרידים מועטים נותרו לו - עד שקם אברהם והופיע בעולם! ושעה שעולם כולו ביקש להתיישב ולקנות זכויות אזרח, הוא ויתר על מולדתו וזכויותיו האזרחיות; ברצונו החפשי הפך לגר, וכפר בפה מלא בכל אלהי הגויים! אכן, לשם כך דרוש אומץ לב ואמונה שלמה באמת הפנימית ובהכרת האל שבלב; לשם כך דרושה ההכרה היהודית, "קשיות העורף" היהודית, - וזה היה הנסיון הראשון שהוטל על אברהם אבינו.

רש"י בראשית פרק יא

(לב) וימת תרח בחרן - לאחר שיצא אברם מתרן ובא לארץ כנען והיה שם יותר מששים שנה, שהרי כתוב (יב ד) ואברם בן חמש שנים ושבעים שנה בצאתו מחרן, (פסוק כו) ותרח בן שבעים שנה היה כשנולד אברם, הרי מאה ארבעים וחמש לתרח כשיצא אברם מחרן, עדיין נשארו משנותיו הרבה. ולמה הקדים הכתוב מיתתו של תרח ליציאתו של אברם, שלא יהא הדבר מפורסם לכלס ויאמרו לא קיים אברם את כבוד אביו שהניחו זקן והלך לו, לפיכך קראו הכתוב מת, שהרשעים אף בחייהם קרוים מתים, והצדיקים אף במיתתן קרוים חיים, שנאמר (שמואל ב' כג כ) ובניהו בן יהוידע בן איש חי:

רבינו בחיי

הולך את חכמים יתקם ורועה כסילים ירוע (משלי יג, כ).
שלמה המלך ע"ה יזהיר בפסוק הזה על אדם להשתדל בחברת החכמים ולהתרחק מחברת הכסילים, ואומר "הולך" שהולך אחריהם תמיד ומתחבר אליהם ועושה עצמו טפל להם, ונותן אותם עליו אלופים לראש, מי שיש לו מדה זאת אין ספק שיחכם, והמתחבר עם הכסילים שיהיה הוא להם ראש ירוע, כלומר ישבר. והנה הפסוק מבאר הנזק המגיע מחברת הכסילים והתועלת המגיע לאדם מחברת החכמים, כי זה ישבר וזה יחכם, וידוע כי המתחבר אל החכם יהנה והחכם אינו חסר כלום, וע"כ נמשלה התורה לנר, כענין שאמר דוד ע"ה: (תהלים קיט, קה) "נר לרגלי דברך ואור לנתיבותי", לפי שהנר הכל מדליקין ממנו ואין אורו חסר כלום, ומזה אמרו במדרש: (מדרש משלי יג) הולך את חכמים יתקם, משל למה הדבר דומה לאדם הנכנס לחנותו של בשם וקלט ריח הבשמים כשיצא כל בגדיו מבושמים והוא לא קנה מן הבשם, כלומר והבשם לא מכר לו כלום, וזהו שאמר: הולך את חכמים יתקם. ורועה כסילים ירוע, יאמר כי המתחבר עם כסילים ישבר, כלומר יגיע הענין לנזק גדול כי המתחבר אליהם מזיק לעצמו, גם להם יגיע נזק וחסרון, והנה הוא בהפך מן המתחבר אל החכמים. והעולה לנו מזה כי יש בחברת הכסילים נזק מבלי תועלת, ויש בחברת החכמים תועלת מבלי נזק, ולשון "כסילים" הם בוחרים המדות המגונות והתאוות הגופניות ומבזים עניני השכל, והם שאין ראוי להוכיחם, מפני שהכת היא מן השלש כתות שצוה שלמה ע"ה שלא להוכיחם, ואלו הם: כסילים, לצים, רשעים. כסילים, הוא שאמר: (משלי כג, ט) "באזני כסיל אל תדבר כי יבוז לשכל מליך". לצים, הוא שנאמר: (משלי ט, ח) "אל תוכח לץ פן ישנאך". רשעים, הוא שנאמר: (משלי ט, ז) "יוסר לץ לוקח לו קלון ומוכיח לרשע מומו", וכשם שחברת החכמים סבה גדולה והזמנה רבה בקיום עבודת הש"י וההתמדה עליה, כן חברת הכסילים והרשעים הזמנה גדולה וסבה לבטולה, שכן כתוב: (דברים ז, ד) "כי יסיר את בנך מאחריך", וע"כ ראה דוד ע"ה להתחיל ספרו בהרחקת חברת הרשעים והזכיר מיד ענין התורה, הוא שאמר: (תהלים א, א) "אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים ובדרך חטאים" וגו', וסמך מיד: "כי אם בתורת ה' חפצו", והנה שלמה ע"ה אחז הדרך הזה בעצמו שהתחיל בראש דבריו ענין התורה, והוא שאמר: (משלי א, ח) "שמע בני מוסר אביך" וגו', וסמך מיד הדברים המעכבים אותה והיא חברת הרשעים, הוא שאמר: (משלי א, י) "בני אם יפתוך חטאים אל תבא". והנה אברהם אבינו ע"ה רצה לקיים ענין התורה והעבודה, וכמו שדרשו רז"ל: (יומא כח ב) קיים אברהם אבינו אפילו ערובי תבשילין, והוצרך להזהר מחברת אנשי דורו הרשעים שהיו סבה לבטול הבחירה, וע"כ בא אליו דברי הש"י שיתרחק מהם, ואל יתלכלך עמהם, ושילך מארצו וממולדתו אל הארץ אשר יראנו. וזהו שכתוב: ויאמר ה' אל אברם לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך, ודרשו רז"ל: (תנחומא לך לך ג) היה דומה אברהם לצלוחית של פליטון הנתונה בבית הקברות ולא נודע ריחה, מה עשו נטולה וטלטלה ממקומה והודיעו ריחה לעולם, כך היה אברהם דר בתוך עובדי ע"ז א"ל הקדוש ברוך הוא לך לך, התרחק מהם ואל תתלכלך עמהם, וזהו שתפש לשון "לך לך". והנה זה מעשרה נסיונות שנתנסה אברהם ועמד בכולן שלם, וזהו הראשון, והאחרון הוא ענין העקדה, ונאמר בלשון הזה עצמו: ולך לך אל ארץ המוריה, כדי להשוות האחרון לראשון, והדבור הזה היה בחרן כי הוא ארצו ומולדתו, ועליה אמר אברהם: (בראשית כד, לח), "אם לא אל בית אבי תלך" וגו', ובוודאי זה היה נסיון גדול שילך מארצו וממולדתו שנולד בה ואשר ישב בה מאז ושם כל משפחתו ובית אביו, אל ארץ לא ידעה. ודע כי קודם שיזכיר הכתוב ויאמר ה' אל אברם, היה ראוי להודיענו מעלותיו ומדותיו כדי שנכיר מי הוא, ואחרי כך יזכיר הדבור כי כן עשה בנה, אבל י"ל כי כבר גלה לנו הכתוב בפרשה של מעלה על מעלתו הגדולה ברמז במלת אור כשדים.

ר' צדוק הכהן מלובלין - פרי צדיק

אך הענין על פי מה שמוכר בזה"ק (ח"א ע"ז ב) לך לך לאתקנא גרמך לאתקנא דרגא דילך וכו' והיינו שאמר לו שאף שנולד מתרח שהיה עובד עבודה זרה ובמקום שהיו שטופין בעבודה זרה. לא יפחד מזה שאדרבה מזה עצמו יוכל לילך ולהגיע למדריגתו. ועל דרך מה שנאמר (דברים ד', כ"ט) ובקשתם משם את ה' אלהיך ומצאת וגו' והוא אחר שנאמר (פסוק כ"ז) והפיץ ה' אתכם בעמים וגו' אל ירך לבבכם להתיאש פן חס ושלום תתקלקלו לגמרי כי אדרבה משם דייקא ובקשתם וגו' שהגלות יגרום כי תדרשנו בכל לבבך ובכל נפשך ועל ידי זה ובקשתם ומצאת. וכן אמר לו ה' יתברך לאברהם אבינו ע"ה לך לאתקנא דרגא דילך מארצך וממולדתך שנולדת במקום גרוע ושפל. ומכית אביך שהיה תרח עובד עבודה זרה מזה עצמו תוכל לתקן דרגא דילך.

שפת אמת בראשית פרישת לך לך

ברש"י לך להנאתך ולטובתך כו' אף כי צוהו השי"ת ללכת ולהניח הכל לא יעלה על דעת אדם לומר כי צוהו השי"ת להיות נפרש מעוה"ז. רק אדרבא להמשיך קדושתו ית' בכל מעשיו. וזהו לך לך כענין שכתוב והחיות רצוא ושוב. פי' שכל דבר השגה צריך האדם להכניס בעומק לבו ושיתפשט נקודה זאת בכל מעשיו ועי"ז הוא מתקיים. והבן זה מאוד [ונראה לי שמזה יצא לאברהם אע"ה ליקח ביתו ואנשיו אתו כמ"ש ויקח כו' כנ"ל]:

ליקוטי הרי"ם

לכאורה למה כתוב מקודם מארצך ואח"כ מבית אביך – הלא אם אדם יוצא מן המקום, מתחילה יוצא מביתו ואחר כך ממשפחתו ואח"כ מארצו. וי"ל הפירוש בזה, שהפסוק מרמז לנו על מידות רעות, שאם יש לאדם מידות רעות מה שלמד אותם מאביו, זה יותר קשה לצאת מהם ממה שראה ולמד ממשפחתו או מבני עירו, ובה למדנו שאם אדם רוצה לעשות תשובה ולצאת מן המדות הרעות, אז צריך שיצא בתחילה מהמידות הרעות שראה אצל בני עירו, ואח"כ לצאת ממה שראה אצל משפחתו, ואחר כך ממה שראה בבית אביו.

הכתב והקבלה

מארצך וממולדתך ומבית אביך. כל הליכה תנועה והתרחקות ממה שממנו למה שאליו, בין תנועה גשמית ממקום שבו למקום שאליו כמו ללכת ארצה כנען, בין תנועה רוחנית ר"ל התרחקות מחשבי מעסק אשר בו אל התעסקות ועיון מחשב' אל מה שלפניו או שלמעלה, כענין ונתתי לך מהלכים בין העומדים, ואופני התרחקות האלה הפוכים המה בעניניהם, כי התרחקות מקומי הולכת ממדרגה שלפניו למאחר ממנו, אם יחזיק עד"מ בדרך יתרחק תחלה מאנשי ביתו שהיה מתגורר עמהם בבית ובחזר אחד ותתגדל ההרחקה מעט מעט להפרד גם מאנשי ביתו המתגוררים בעירו או הקרובים אליו עד שלבסוף יעזוב כל ארצו וילך לו אל ארץ אחרת, אמנם התרחקות המחשבת הולכת מאחור לפנים מן הרחוקים על הקרובים יותר אליו, כי המתגורר במדינה אחרת עדן ביתו ומשפחתו ירחפו לנגד עיניו ובמזמותיו אף שלא יעלה על מחשבתו עוד עניני ארצו, וברוב הימים גם משפחתו כנכרי' תחשב לו, אמנם אנשי ביתו עדן ימצאו משכן ברעיוניו, הנה אחר שהזכיר כאן תחלה התרחקות הארץ שניה לו מולדתו, וביתו באחרונה, יורה לנו שאינו מדבר מהתרחקות מקומי דאם כן היה ראוי לומר בהפך מבית אביך ממולדתך ומארצך, ובאמת כבר היה מרוחק מארצו ובא עד חרן (כמ"ש רש"י), אמנם המקרא מדבר מהתרחקות המחשבי, והכונה במאמר זה על עזיבת ההרהור בעניני התנהגות אנשי ארצו הרעים ועל הסרת זכרונו בדרכי משפחתו המגונים, וגם עניני בית אביו יהיו מרוחקים ממנו לכלי העלותם על דעתו, כי כולם היו שוים בגנות המעשים ובפחיתות הדעות, ועל כונה זו פתח ר' יצחק פ' זו (ב"ר) שכחי עמך ובית אביך ע"ש. כי בשכחה והוא התרחקות המחשבי העם מוקדם לבית אביו.

אוהל תורה (הרב מנחם מנדל מקורצק)

"ואעשך לגוי גדול ואגדלה שמך והיה ברכה" – פירש רש"י ז"ל – 'ואעשך לגוי גדול', זה שאומרים אלוקי אברהם. 'ואברכך', זה שאומרים אלוקי יצחק. 'ואגדלה שמך', זה שאומרים אלוקי יעקב. יכול יהו חותמין בכולן, ת"ל 'והיה ברכה', כך חותמין ולא בהם, עכ"ל. העניין 'בך חותמין', י"ל שהוא על דרך מאמרם ז"ל (פרקי אבות א:ב): 'על שלשה דברים העולם עומד- על התורה ויל העבודה ועל גמילות חסדים'. וידוע שאלו ג' עמודים מתיחסים אל ג' האבות הקדושים, שכל אחד הפרטות היה אדוק במידה אחת מהמדות האלו, אברהם בגמ"ח, יצחק בעבודה, יעקב בתורה, ולעת הקץ שאז יתמעט תורה ועבודה נגד דורות הקודמים אזי תרבה פעולות גמ"ח בעולם, ומאמר הכתוב (ישעיהו א:כז) 'ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה' – וזהו 'בך חותמין'.